

VITA

GYÁNI GÁBOR

AZ ÖNREFLEXIÓ HIÁNYÁNAK BÁJA ÉS NYOMORÚSÁGA

Hadtörténészeink közül Hermann Róbert az első, aki vitaindítónak szánt írásomhoz hozzászól. Valójában azonban mímeli csak a dolgot. Egy oldalnál is kevesebbet szán 37 oldalas tanulmányából a vitára, talán azért ennyire keveset, mert – mint írja – mérhetően szomorúság fogta el írásomat olvasva. A szomorúságot az váltotta ki belőle, hogy megtapasztalta inkorrektiséget, szakirodalmi tájékozatlanságomat és témaválasztásom szerencsétlenségét.¹ Nem veszteget tehát túl sok időt a vitára, ezért érveket és bizonyítékokat sem kíván felsorakoztatni írásom cáfolatául (ezzel talán a szomorúságán is könnyít), hanem nyomban belevág kutatási korszaka, az 1848–49-es szabadságharc historiográfiai áttekintésébe, hogy ekképpen bizonyítsa: „a csatatörténet (s általában az eseménytörténet) írása nem reménytelen dolog, csupán tudnunk kell megtalálni és megszólaltatni a forrásokat”. (686. o.) Kísérlete eredményességét később mérlegelem, lássuk előbb, milyen kifogásokat támaszt megközelítésemmel szemben, melyek részletesebb kifejtésével azonban, sajnos, végül adós marad.

Inkorrektség – tájékozatlanság – rossz témaválasztás

Inkorrekt eljárás-e olyan historikusokon „köszörülni a nyelvünket” (értsd kritikai elemzésnek vetni alá műveiket), akik, mivel halottak, a bírálatra „már nem tudnak válaszolni”. (649. o.) A kérdés ilyen felvetése annyira abszurd, hogy akár el is tekinthetünk a választól. Hadd kérdezzem mégis Hermann: valóban vagy gondolja, hogy kizárólag az élők folytathatnak egymással szellemi párbeszédet? Továbbá: ha valaki sírba száll, nyomban megfellebbezhetetlen vélemény birtokosává is válik egyúttal, jogcímet nyerve ezáltal a támadhatatlanságra, a bírálhatatlanságra, hiszen nem védekezhet többé? Végül: mennyire tartja magára és nem csak másokra nézve kötelezőnek ezen általa felállított szabályt?

Az első két (valójában szónoki) kérdésre adható felelet magától értetődik, nyomban át is ugorhatunk az utolsóra. Próbaképpen megnéztem Hermann e téren követett gyakorlatát, jelen cikkére korlátozva a figyelmemet. Úgy találtam: önmagára nézve nem tartja kötelezőnek a szabály betartását, melynek áthágását másoknál az inkorrekttség megnyilvánulásaként értékeli.

Lássunk néhány példát. Gyalóky Jenő egyik munkájáról megjegyzi, hogy „e kötet katonásan olvashatatlanná sikeredett” (655. o.); a *Magyar Történet* neves szerzője, Szekfű Gyula 1848–49-es kötetbeli fejezetéről írja, „tényanyagát tekintve meglehetősen szerényre

¹ Hermann Róbert: Megírható-e az 1848–49-es csaták története, avagy az 1848–49-es hadtörténetírás problémái. *Hadtörténelmi Közlemények*, 120 (2007). 2. sz. 649–686. o. A továbbiakban, ha Hermannak erre az írására hivatkozom, szövegközi oldalmegjelölést alkalmazok.

sikeredett” (656. o.); „téves adatértelmezést” tulajdonít Steier Lajosnak (672. o.), egy szintén meghalt másik történészről pedig a szokottnál is terjedelmesebb negatív értékelést ad. Eszerint az emigráció történetével kapcsolatos „jelenlegi tudásanyagunk jelentős része Ács Tivadar megbízhatatlan munkáiból származik. Ács ugyan lelkes kutatója volt az emigráció történetének, de adatai között nem volt képes szelektálni, a krími vagy az észak-amerikai háborúk történetéről pedig hiányos és pontatlan ismeretei voltak csupán.” (672. o.) Mindez, ismétlem, egyetlen Hermann-írásból való.

Nem itt és korántsem először alkot Hermann retrospektív (s persze nem kizárólag méltányló) értékítéletet halott tudóstársai munkásságáról, ami – tegyük hozzá – a világ legtermészetesebb dolga. Merőben más megítélés alá esik azonban, ha egy kollegája jár el hasonlóképpen. Írásának alapszövege 1998-ban, majd 1999-ben jelent meg, hosszabb passzusokat is áttemel belőlük minden változtatás nélkül mostani írásába.² Azokból sem hiányoznak persze a halott szerzők munkáit illető kritikái észrevételek. Szekfűről például a mostaninál is vaskosabb bírálatot fogalmaz meg benne. „Amikor Szekfű Gyula a *Magyar Történet*-ben megírta az 1848–49-es fejezeteket, a belpolitikai események bemutatásánál nemigen tudott megszabadulni a Kossuth–Széchenyi, Kossuth–Batthyány, Kossuth–Görgei ellentétpároktól. Inkább csak a nemzetiségi mozgalmakra vonatkozó kutatások tanulságait vonta le”.³ Az 1940-es évek végén publikált marxista tanulmánykötetnek pedig azt hányja a szemére, hogy „olyan erőteljes ideológiai színezettel [... írt munka], ami némelyik tanulmányt szinte emészthetetlenné tette”.⁴ A tanulmánykötet szerzői, mondani sem kell, már mind halottak voltak 1999-ben.

Úgy tűnik, Hermannak szíve joga elhalt szerzők munkáin „köszörülni a nyelvét,” mások, különösen a számára nem tetsző nézeteket terjesztő szerzők esetében azonban ez legalábbis inkorrekttség.

Második kifogását retorikailag is megalapozza, kijelentvén: a „tanulmányt olvasva némileg elszomorodtam.” Vajon miért? Azért, mert a Perjés csatatörténetéről előadott bíráló észrevételeim zömét, úgymond, korábban és máshol már olvasta, „ugyanakkor a viltáinál egyetlen hivatkozás sincs ezekre az írásokra.” (649. o.)

Szeretném világossá tenni: vitacikkemben egyáltalán nem foglalkoztam Perjés csata-rekonstrukciója és a történelmi esemény valósága közti kapcsolat kérdésével, mivel ez a kérdés szakértelmem körén kívül esik. Metatörténeti kérdéseket fogalmaztam meg a tanulmánnyal kapcsolatban, kifejezetten episztemológiai síkon vizsgáltam tehát. Közbevetőleg: a metatörténet annyi, mint történetírói szövegek elemzése a történeti megismerés kérdéseinek megvilágítása végett. Ilyen kutatást folytatva nem kell mást tenni, mint sűrűn járni a könyvtárba, hiszen a primer forrásanyag ezúttal nyomtatott dokumentumokból áll. Hermann is ezt tette immár harmadik historiográfiai dolgozata elkészítésekor, ezért nincs levéltári hivatkozás a kétszáznál is több lábjegyzete között. Ami érthető, hiszen ez alkalommal maga is csupán történetírói szövegeket *értelmezett*, ahelyett hogy „új forrásokat [próbált volna] találni vagy a régieket új módon megszólaltatni” (686. o.),

² *Hermann Róbert*: Eredmények és feladatok 1848–1849 hadtörténetének kutatásában. *Történelmi Szemle*, XL (1998). 3–4. sz. 203–214. o.; *Uő*: Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc a magyar történetírásban. *Aetas*, 1999. 1–2. sz. 62–85. o.

³ *Hermann*: i. m. (1999). 74. o.

⁴ *Uo.* 76. o.

mint tette, jelen sorok szerzőjéhez hasonlóan, egyéb tanulmányaiban. Pusztán gyanúkelés céljából jegyzi meg tehát burkoltan rám utalva, hogy a kor divatjainak (?) megfelelően kívánó (szerencsére gyorsan elavuló) munkák, és főként elméleti tanulmányok szerzőinek „nem kell beülni a levéltárba, lassan már a könyvtárakba sem, ott van az internet.” (686. o.) Ergo: nem komoly történész az, aki alkalomadtán elméleti stúdiumra adja a fejét, hiszen ezzel távol tartja magát az egyetlen igaz történelmi tudás lelőhelyétől, a levéltártól. S mi a helyzet, kérdem, azokkal a történészekkel, akik historiográfiai cikkek írását ambicionálják, mint Hermann teszi több alkalommal is; ahhoz ugyanis szintén nem szükséges levéltári kutatás, mint ahogy szerzőnk is elhanyagolta a levéltárak látogatását szóban forgó cikkei megírása során.

Visszakanyarodva a fő kérdéshez, miért nem idéztem (használtam) a Perjés-irodalom anyagát; azért, mert soha senki nem foglalkozott korábban szövegének metatörténelmi elemzésével. Mit használhattam volna vajon abból a más tekintetben releváns kritikai irodalomból, amely semmilyen episztemológiai kérdést nem vetett fel Perjés némely megállapítását vitatva? A disputa akörül forgott ugyanis, hogy miként ítélik meg egyes Mohács szakértők a csata Perjés által vázolt rekonstrukcióját (és több más történelmi problémát) annak fényében, amit – a források és a szakirodalom ismerete alapján – ők tudnak vagy tudni vélnek az esemény tényleges lefolyásáról. Én viszont erre nem voltam kíváncsi. Hogy pontosan mi iránt érdeklődtem, azt szükségtelen újból felelevenítenem, hiszen R. Várkonyi Ágnes vitacikkére válaszolva *másodjára is* megfogalmaztam.⁵

Ennek ellenére lehetnek olyan konkrét argumentumok – ha más gondolati kontextusban szerepeltetve is –, melyek korábban és másoknál már felvetődtek. Utánanézttem tehát, mit írtak Perjés előttem járt kritikusai. Ennek során arra az eredményre jutottam, hogy semmi oka Hermannak a szomorúságra. Barta Gábor és Kubinyi András (a két lektor) kimerítő bírálatában ugyanis egyedül a Tomori-féle feltételezett (de nem bizonyított) haditerv ügye került szóba az általam szintén tárgyalt kérdések közül. Egyikőjük sem érdeklődött viszont az iránt, hogy milyen retorikai műveletek segítségével operált Perjés ezen hipotézisét bizonyítandó. Számukra a fő kérdés így szólt: meg lehet-e fogalmazni a hipotézist a csata általuk tudni vélt történéseit látva. Barta megértőbbnek mutatkozott: látszólag elfogadta Perjés ötletét, bár további kiegészítéseket várt (vagy várt volna) tőle az állítólagos haditerv körüli titkolózás okait tisztázandó. „Miért ne közölte volna a tervet Tomori legalább ekkor az uralkodóval?” – teszi fel a kérdést, amivel azt sugallja, szerinte is létezhetett a haditerv.⁶

Kubinyi kevésbé adott hitelt a terv feltételezett létezésének, amit kétkedő kérdések ismételt megfogalmazásával juttatott kifejezésre (retorikus módon). „De vajon tényleg olyan volt-e Tomori haditerve, ahogy azt Perjés írja? Sőt, egyáltalán igazolható-e egy ilyen haditerv léte, és nem csupán improvizáció történt?”⁷ A „nem csupán improvizáció történt?” kitétel jelzi: Kubinyi azért fogadja kétkedve az előzetes haditerv feltételezését, mert a csata szerinte volt valósága semmivel sem támasztja azt alá. Nem Perjés elbeszélői (retorizáló) stratégiájának kontextusában, hanem a csata általuk elképzelt menetének a tükrében táplálnak kételyeket Perjés hipotézisével szemben.

⁵ Gyáni Gábor: A csatatörténettől a történelem terhéig. *Haditörténelmi Közlemények*, 120 (2007). 2. sz. 687. o.

⁶ Barta Gábor: Az országút szélére vetett vita. *Magyar Tudomány*, XXV (1980). 2. sz. 121. o.

⁷ Kubinyi András: A mohácsi csata és előzményei. *Századok*, 115 (1981). 1. sz. 93.o.

Vitacikkemben, ezzel szemben, úgy kezeltem az egész epizódot, mint annak kirívó példáját, hogy miként „nyomja el” Perjés a forrásait.⁸ Erre rendszerint akkor kerül sor, amikor a korabeli tanúságtételek ellentmondanak a történész múltbeli valóságot illető feltételezésének, vagy nem (kellően) tanúskodnak e feltételezése mellett. Perjés narratívája, állítottam, nem szűkölködik az „elnyomás” alkalmában. Következésképpen Perjés Mohács ábrázolatában a forrásokból kikövetkeztethető tényszerűség világát lassanként behelyettesíti a forrásokkal immár nem igazolt valószínű történeti valóság fogalma. Attól, hogy Brodarics nem említi Tomori állítólagos tervét (ami persze Brodarics hibája), valamint hogy más források sem támasztják azt alá, Perjés szerint még létezhetett a haditerv; joggal gondolható ugyanis Tomoriról, hogy rendelkezett valamilyen előzetes cselekvési elképzeléssel. Ez a meglehetősen bizonytalan lábakon álló hipotézis utóbb kész „tényként” kerül a szemünk elé Perjés következő gondolatmenetében: azért hallgatnak a források a tervről, mert Tomori a királynak sem adta elő, attól félve, hogy a szavát tartani képtelen Lajos kifecsegi és így a török is tudomást szerez róla. Ezért megtartotta azt magának, amiről így rajta kívül nem is tudhatott senki más. Mindezt a „semmi sem tűnik kézenfekvőbbnek, mint az a feltételezés” bizonyítéka támasztja alá – mely retorikai fogást, mint a bizonyítás sajátos módját, sem Barta, sem Kubinyi nem taglalja. Ami nem ok persze utólagos bírálatukra, megmagyarázza viszont, hogy miért nem használtam írásait a látszólag azonos argumentum újbóli felhasználása során.

Marosi Endre Perjés művének szentelt elemzésében szintén egyetlen momentumra akadtam csupán, ami látszólag emlékeztet vitacikkem egyik argumentumára. Marosi szóvá teszi, hogy Perjés indokolatlanul bántja az „ezidáig a csata leginkább megbízható, bár hibáktól korántsem mentes forrásaként” számon tartott Brodaricsot; aki szavahihető tanúként nem kapja meg Perjéstől a „méltó elismerést”. A Brodaricsal „szembeni elfogultságot” azzal intézi el Marosi, hogy Perjés egyszerűen „félremagyarázza” forrását.⁹ Implicite ez azt jelenti, hogy Brodarics krónikájának létezik egy nem félremagyarázott olvasata is, feltehetően az, melyet Marosi igazként fogad el, és ahhoz képest hibás a Perjés által neki tulajdonított értelmezés.

Számomra azonban nem ez, hanem főként az volt a kérdés, hogy miféle valóságra vet fényt egyáltalán Brodarics emlékező narratívája. Ennek során utaltam rá, hogy Brodarics műve: (1) tagadhatatlanul irodalmi alkotás, amely bár megtörtént eseményt beszél el, de (2) mivel szerzője aktívan részt vett az általa elbeszélte eseményben, partikuláris nézőpontból mondja (mondhatja) el csupán annak történetét, (3) mely történet így az utólagos emlékezői-elbeszélői pozícióból fakadó elemek sorával (önigazolás, teleológia) telítődik, (4) s a beszámoló ráadásul egymagában áll, ezért kontrollálhatatlan.

Mi köze van az utóbbinak ahhoz, hogy Perjés, úgymond, félremagyarázza a mások által persze helyesen értett vagy érteni szokott Brodaricsot. Semmi. Ha ugyanis Brodarics szövegében nem a valóságreferenciát, a csata tényleges lefolyásának általa rekonstruált történetét, hanem a Mohácsról való *korabeli* beszéd sajátos módozatát értékeljük, nincs értelme a „forrást félremagyarázó” kitételnek. Hiszen „a forrás [ez esetben] sokkal inkább egy korszak adott eseményről való gondolkodását tárja fel, semmint az esemény valóságát, úgy ahogy az történt. Mivelhogy ilyen valóság nincs is. A társadalmilag és

⁸ A „forráselnyomás” fogalmához vö. Gyáni Gábor: i. m. (2006). 688. o.

⁹ Marosi Endre: Mohács-komplexus? *Hadtörténelmi Közlemények*, XXVII (1980). 1. sz. 152., 153. és 154. o.

kulturálisan konstituált valóságnak legfeljebb a pluralitását, relativizmusát állapíthatjuk meg”.¹⁰ Ez a meggyőződés vezetett engem is, amikor Perjés Brodaricshoz fűződő viszonyát bemutattam.

S lássuk végül Szakály Perjés kritikáját. „Külön tanulmányt érdemelne, írja a szerző cikke végéhez közeledve, az a küzdelem, amelyet Perjés forrásaival folytat”.¹¹ Ezt a tanulmányt azonban Szakály nem írja meg, s futólag említi csupán, hogy mi módon osztályozza Perjés az általa használt forrásokat annak megfelelően, hogy beleillenek sajátos elképzeléseibe, vagy sem. Ehhez az „agyoninterpretálás”, illetve a katonai logika felsőbbrendűségének a hirdetését választja módszer gyanánt. Ennyi és nem több, amit Szakály a kérdésről mond, ilyenformán máskorra halasztja vagy másvalakire hagyja a Perjés által követett retorikai stratégia elemzését. Ő maga pedig csupán konstatálja Perjés „módszertani bűvészkedését”, amiről Kosáry Domokos már a Mohács-könyv megjelenését megelőző évben komoly bírálatot mondott (lásd vitatott írásom 44. számú jegyzetét).

S mit kezddhetünk végül Hermann ama kritikai megjegyzésével, miszerint: „Nota bene, sem Szakály, sem Perjés nem egyetlen szemtanúi beszámoló alapján írta meg a maga csatarekonstrukcióját, hiszen használták a török kútfőket is”. Vitacikkemben, nota bene, azt írtam. „*Ügyszólván* ő [Brodarics] az egyedüli hiteles szemtanú, akinek a tanúságtétele a történészek rendelkezésére áll a mohácsi csatáról.” Ehhez hozzáfűztem még, hogy nincs Brodaricséval „egyenértékű más korabeli tanúságtétel” a csata eseményéről.¹²

Ki állítja tehát, hogy Szakály és Perjés egyetlen szemtanú beszámolóját aknázza ki történészként? Senki, pontosabban, az érintett szerzők nyilatkoznak ilyen értelemben. Szakályt idézem: „a csata forrásanyaga [...] meglehetősen szegényes. Közülük a szemtanú Brodarics István püspök-kancellár röviddel az események után készült, de meglehetősen szűkszavú beszámolója a legmegbízhatóbb.” Később így folytatja: a többi magyar kútfő részleges adatforrás vagy mondák tápanyagául szolgál, a török forrásokhoz pedig nem érdemes fordulni, mivel „a török történetírókra jellemző nagyításokon és szokványos túlzásokon [... túlmenően], már csak azért is nehezen használhatók, mert állításaik kontrollálására, Brodarics fenti munkáján kívül nincs lehetőség”.¹³ Így végül mégis visszajutunk Brodaricshoz.

Perjés hasonló véleményen van. „A magyar részen történt hadiesemények rekonstrukciójához két jelentős forrással rendelkezünk. Az egyik Burgio pápai nunciusnak a Vatikánhoz küldött jelentései, a másik Brodarics püspöknek *A magyaroknak a törökkel Mohács mezején vívott ütközetének igaz leírása* című munkája.” Az elsőről nyomban meg is jegyzi: „katonai értesüléseit másod-harmad kézből szerezte”, Brodarics viszont legalább részt vett a csatában.¹⁴ Korholja is Perjést egyik hadtörténetész kritikusa, mondván: „Sajnos, még a csatára vonatkozó, magyarul kiadott lényeges források közül sem került mind bemutatásra.”¹⁵

¹⁰ *Tóth Zsombor*: Fons vs. Memoria? Retorikatörténeti megjegyzések Brodarics Istvánnak a mohácsi csatáról készült latin nyelvű beszámolójához. Esettanulmány. In: *Uő: A történelmem terhe*. Kolozsvár, 2006. 76. o.

¹¹ *Szakály Ferenc*: Oktalan oknyomozás. Perjés Géza Mohács-könyvéről. *Kritika*, 1979. 10. sz. 23. o.

¹² *Gyáni Gábor*: i. m. (2006). 124., 125. o. Kiemelés utólag.

¹³ *Szakály Ferenc*: A mohácsi csata. Budapest, 1975. 131. o. Kiemelés tőlem.

¹⁴ *Perjés Géza*: Mohács. Budapest, 1979. 286. o.

¹⁵ *Marosi*: i. m. 152. o.

S ha már Hermann említi Mohács újabb szakirodalmát (felróva, hogy miért nem használtam), hadd iktassam ide – Hermann újabb szomorúságára – B. Szabó János dolgozatának azt a részét, melyben a szerző megállapítja Brodarics elsőbbségét a többi elbeszélő forrással szemben. „Magyar oldalon Brodarics István kancellár számít az esemény legfontosabb »haditudósítójának«.”¹⁶ Később hozzáteszi, „valószínűleg” vagy „feltételezhetően” legalább részben az ő információin nyugszanak az itáliai kútfők adatai is, valamint a Hermann által emlegetett Heltai Gáspár, Istvánffy Miklós krónikáinak, illetve a Verancsics-féle irathagyatéknak egyes Mohácsot érintő közlései.¹⁷ Heltai kapcsán külön megjegyzi. „A csata leírása ugyancsak lényegre törő, tömörített változatban került be Heltai históriájába, és legfeljebb az utolsó egy-két mondatnál merülhet fel a gyanú, hogy esetleg más forrást is használt.”¹⁸ Miről van tehát szó valójában?

Hermann utolsó kritikai megjegyzése a témaválasztásnak szól. „Nem tartom szerencsésnek a Gyáni által felhozott példát azért sem, mert a mohácsi csatával kapcsolatos megválaszolatlan/megválaszolhatatlan kérdések felsorolása nem alkalmas arra, hogy rajtuk demonstráljuk általában a hadtörténeti (s bármilyen más) események elmondásának nehézségeit vagy lehetetlenségét.” (649. o.) Hiszen oly csekély a hozzáférhető történeti forrás. Szerencsésebb lett volna tehát, folytatja, ha más csataesemény ürügyén kísérli meg a szerző tézise igazolását, s például az 1848–49-es magyar szabadságharc csatáit, a róluk szóló történeti irodalmat forgatja, melyek „esetében [...] a kiadott és a levéltári anyagban tájékozódó kutató csak kapkodja a fejét az információk bősége miatt”. (649–650. o.) Nézzük tehát, mi a helyzet 1848–49 forrásadottságaival; olyan az vajon, amely tényleg alkalmasabb lett volna egy metatörténeti esettanulmány céljaira?

Melyik Hermannak higgyünk?

Önmagában is kérdéses, hogy valóban megkönnyíti-e a forrásanyag mennyiségi gazdagsága egy adott múltbeli esemény rekonstruálhatóságát. A töméntelenül sok forrással elborított XX. század kutatója, Ormos Mária, nem titkolt szkepszist tanúsít minden ilyen felvetéssel szemben. Mint mondja: „a régi korok kutatója azért szubjektív, mert kénytelen a hiányzó, a nem létező forrásokat valahogy összekötni, a modern korok kutatója pedig azért, mert szelektálni kényszerül. [...] Szerintem ez utóbbi nehezebb, felelősségteljebb és könnyebb rajtakapni.”¹⁹

Ennél fontosabb kérdés, hogy valóban olyan sok a forrás 1848–49 hadi múltjáról, ahogy azt Hermann dolgozata *e pontján* állítja? Ebben kételkedem, ha a másik Hermannnak hiszek, aki harminc oldallal iménti kijelentése után a következőt írja. „Az [1848/49-

¹⁶ B. Szabó János: A mohácsi csata és a „hadügyi forradalom”. II. rész. A magyar hadsereg a mohácsi csatában. *Hadtörténelmi Közlemények*, 118 (2005). 3. sz. 573. o.

¹⁷ Uo. 573., 574-575. o.

¹⁸ Uo. 574. o. Kiemelés tőlem.

¹⁹ *Várkonyi Benedek*: Életsebességek. Beszélgetés Gyáni Gábor, Kövér György és Ormos Mária történész-szel. *Café Babel*, Ötvenkettedik szám, 27. o. Vagy: „A történettudományok egyik legnagyobb problémáját vég-eredményben az okozza, hogy a régi korokra nézve forrásszűkében szenved, míg az időben előrehaladva mind több felhasználható tárgyra, írásra stb. talál, hogy végül valósággal elöntse a források áradata.” *Ormos Mária*: A történelem és a történettudományok. Budapest, 2003. 38. o.

es] összecsapások jelentős részéről egy fia magyar hadijelentés sem maradt fenn, s a meglévők jelentős része is tökéletesen használhatatlan [mivel] éppen az összecsapások részleteiről nem árulnak el konkrétumokat. A cs. kir. hadijelentések pedig néha olyan szárazak és emészthetetlenek, hogy még a vereség ténye sem derül ki belőlük.” (678. o.) Vagy: „Az esetek zömében a két fél hadijelentései [... mégis csak] találkoznak, azaz *nagyjából* [kiemelés tőlem] megállapítható belőlük legalább, hogy ki győzött és ki vesztett, vannak azonban ellenkező példák is.” (679. o.) Említ a szerző továbbá olyan csatákat is, melyek iratanyaga alapján még az sem dönthető el, hogy ki nyerte az ütközetet (!), esetleg a hadijelentésben „elsikkad a vereség ténye”, vagy „egy nehezen megszerzett győzelem képe bontakozik ki [belőle], holott az ütközet” a jelentéstevő fél visszavonulásával végződött. Állítólag a pákozdi csata (ki ne ismerné) „is feldolgozatlan,” mert anynyira gyatra a forrásanyaga. „A két hadijelentés [...] olyan általánosságokat mond el, amelyek révén legfeljebb azt tudhatjuk meg, hogy az egyik fél támadott, s a másik visszaverte a támadást; majd pedig fegyverszünetet kötöttek.” (680. o.)

Ha így állunk az 1848–49 csatáit dokumentáló iratokkal, akkor nem is olyan rossz forrás Brodarics csatabeszámolója; abból legalább feketén-fehéren kiderül, hogy ki győzött és ki hagyta el vesztesként a csatateret. Mindezek után fel kell tennem Hermannak a kérdést, komolyan gondolja, miszerint (1) minél több az írott forrás, annál könnyebben döntheti el a történész, hogy mi történt akkor és ott? Hiszen: az egyik forrás ezt, a másik pedig az ellenkezőjét állítja, és gyakran nincs harmadik tanúságtétel.

(2) Továbbra is fenntartja azon egyszer hangoztatott véleményét, miszerint oly bőségben áll írott kútfő 1848–49 csatáiról a hadtörténész rendelkezésére, hogy „csak kapkodja a fejét”? Midőn a szabadságharc tizenegy csatájának a historiográfiáját ecseteli, ennek épp az ellenkezőjét bizonygatja a „korabeli források csalfaságáról” (681. o.), a meglévő források jelentős része „tökéletesen használhatatlan” voltáról (678. o.) vagy arról értekezve, hogy „az eddigi csataleírások többsége ingatag lábakon állt”. (680. o.)

Csatatörténet vagy a „csata arca” története

Látva vitapartnerem gondolatmenetének szembeszökő következetlenségeit, kiáltó elentmondásait, megtapasztalva érvei felszínességét és minden bizonyítás nélkül előadott vádjait, kedvem lenne nyomban feladni a vele folytatandó vitát. Dolgozata egy pontján felcsillan azonban a remény (utóbb persze csalfának bizonyul), hogy akár nekem is lehet még keresnivalóm 1848–49 hadtörténetében. Közli ugyanis, hogy 1848–49-ben szintén akadtak (a Mohácsinál ráadásul nagyobb számban) Brodaricsok, akik csaták résztvevőiként naplót és/vagy memoárt hagytak az utókorra. Hamar lehüti ugyan a felkeltett várakozás hevét, miközben elismeri, gyakran semmilyen más forrás nem áll rajtuk kívül a csatatörténész rendelkezésére. Ráadásul a szóban forgó szövegek informatívabbak és egyúttal pontosabbak is, „mint a teleológiai jellegű hadijelentések” (679. o.), noha épp az utóbbiak végett ül be a történész a levéltárba (de akkor, kérdezhetnénk, vajon minek?). S ugyan mitől kevésbé teleologikus az emlékező beszámoló, melyet nem néhány órával vagy nappal (mint a hadijelentést), hanem olykor több évvel az esemény megtörténte után rögzít írója? De hagyjuk most ezeket az apróságokat.

„Az ilyen jellegű források bevonása révén – szól megállapítása – sokkal pontosabb és élettelibb kép adható egy-egy összecsapásról, mint a száraz katonai elemzés.” (679. o.) Mivel az 1848–49-es csaták forrásadottságai is éppen ilyenek, vonja le a következtetést, kedvező alkalom adódhat „a John Keegan által »divatba hozott«, a »csata arcát«, a »közkatona háborúját«, azaz a személyes tapasztalatokat előtérbe helyező” megközelítésre. (679. o.)

Mindez időleges kisiklás csupán annak részéről, aki makacsul ellenzi a vitacikkemben kifejtett álláspontot, mely szerint: a hadtörténeti beszéd legjobb esetben is (láthatuk, 1848–49 sem kivétel e szabály alól) a Brodarics (vagy más emlékezők) által továbbadott élmény, tehát a mentális valóság megszólaltatására vállalkozhat csupán. Ám erre is csak akkor, ha képes megérteni a valamikori tapasztalat múltbeli kifejezési formáinak a mibenlétét.²⁰

Hermann azonban más gondolati úton jár, amikor a naplók és a memoárok történetírói használhatóságát ecseteli. Azért tekinti őket értékes forrásnak, mert a ténszerűen megbízhatatlan (hiszen „teleológiai jellegű”) hadijelentéseknél „gyakran pontosabban őrizték meg a csaták és ütközetek részleteit”. (679. o.) Az adja tehát a jelentőségüket, hogy olykor (még) a levéltári forrásoknál is hívebben tükrözik a csata valóságos eseménytörténetét. Komoly aggodalmat vált ki ezért belőle, „hogyan egyre-másra jelennek meg a negyvennyolcas emlékiratokat és naplókat csupán »narratívaként«, nem pedig forrásként [!] kezelő kiadások”, melyekben „egy fia jegyzetet nem találunk arról, hogy az emlékiró memóriája mikor bicsaklott meg, hogyan tévesztett össze két ütközetet, két azonos nevű honvédtisztet stb.” (677. o.)

Ki sem mondta, máris felelte szerzőnk amaz egyszer volt meglátását, hogy a dokumentáció sajátos adottságai „miatt a magyar forrásanyag sokkal alkalmasabb a John Keegan által »divatba hozott« [...], a személyes tapasztalatokat előtérbe helyező megközelítésekre.” (679. o.) Nem esik persze nehezére a feledékenység, hiszen egy pillanatra sem merül fel benne, hogy gyökeres változtatásra szorul a történeti valóság általa oly mértékben megszokott fogalma, ha történetesen ennek a történetírói divatnak a követésére szánja el magát. A napló és a memoár az a fajta dokumentum ugyanis, amely az elsődleges kontextus körülményei között keletkező *egyéni* tapasztalat narratív (*közösségi* jóváhagyást célzó) előadásával szolgál. Következésképpen egy bizonyos nézőpontból, az átélés szubjektívításával látatott *tapasztalati* valóság, és nem a valamikori elbeszélhetőségétől elvonatkoztatott *objektív* valóság szólal meg benne a forráskritika pedáns történeti alkalmazása révén. Nem kellene végre hozzálátni hadtörténetészeinknek, Hermann is beleértve, a csatanapló és a csatamemoár mint sajátos forrástípus elemzéséhez? Ami kétségkívül hozzásegítené Hermann ahhoz, hogy végre tudatosítsa magában: mire jó és mire nem alkalmas történeti evidencia a sajátos nézőpont és a beszédmód műfaja okán a hadijelentéstől érzékelhetően különböző napló és memoár.²¹

²⁰ Bővebben kifejtve Gyáni Gábor: i. m. (2006). 133. o.

²¹ Vö. Tóth Zsombor: i. m.; Gyáni Gábor: Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése. Budapest, 2000. főként 128–160. o.; Gyáni Gábor: Az első világháború és a paraszti emlékezet. In: *Bánkiné Molnár Erzsébet* (szerk.): Föld és társadalom. Konferencia a Kiskun Múzeumban. Kiskunfélegyháza, 2007. 227–237. o.

A dolgozat háromnegyedét (!) *1848–49 és a magyar hadtörténetírás* című fejezet teszi ki, amely a szerző két korábbi cikke (mindenekelőtt az 1999-ben közre adott historiográfiai írás) némileg átszerkesztett, helyenként frissített újrakiadása.²² Mi indokolja, hogy háromszor is közzé tegye Hermann nagyjából ugyanazt a szövegét különböző hazai szakfolyóiratokban? A tanulmányon belüli eme külön tanulmány, ráadásul (1) olyan műfajt képvisel (historiográfia), amely „a szakmai köldöknézegetés egyik válfajaként [művelt] múltértelmezések értelmezését” (686. o.) megvető szerzőt idővel akár rossz hírbe is hozhatja; (2) nem szólva arról, hogy semmilyen kapcsolat sincs közte és a Mohács történetírói értelmezését célzó jelen vita között.

Írása újabb közreadásával feltehetően az volt Hermann egyedüli célja, hogy az üdv-történeti historiográfiai beszámoló ismételt sulykolásával megerősítse saját, valamint a neki kedves történetírás identitását. Tanulmányában, a historiográfiai beszámoló konvencionális műfaji szabályainak megfelelően, nem történik ugyanis más, mint „a tudományág valóságfeltáró szerepének, a rekonstrukció eredményeinek értékelése, amit gyakran összekapcsolnak a tematikai gazdagodásnak, a tudatos értékválasztás fejlődésének felmutatásával. Végül, a beszámoló áttekintések [...] nagyra értékelik a szakszerűséget, a minél szélesebb körű forráshasználatot, a forráskritikát és metodikát.”²³ S Hermann eleget is tesz mindeme műfaji kívánalmaknak.

Az identitás megerősítése, nem pedig a vitatott álláspont tényleges cáfolata vezeti tehát szerzőnk tollát, amikor gondos dokumentáció kíséretében rekonstruálja a mai hadtörténetírói kánon irányába mutató „fejlődés” rögzös útját. A kánont közvetlenül megalapozó etapok jelentőségét retorikai eszközökkel nyomatékosítja: egy bizonyos könyv megjelenése például „historiográfiai jelentőségű fordulóponttá vált az 1848–49-es hadtörténetírásban” (658. o.), mely munka „máig is olyan kézikönyv, amelynek egyetlen alapvető megállapítását sem kellett az eddigi kutatások során módosítani” (658. o.); további, a kánont markánsan képviselő historikus felbukkanása pedig „újabb mérföldkő” volt a hadtörténet-írásban, mivel a szerző e kötete „hatásosan cáfolja”, amit korábban mások állítottak valamiről (659. o.), és egyáltalán: „kiegyenlített értékelését adja” a problémának. (660. o.) Így oda jutunk végül, hogy a kánonteremtők nyomdokait követve Hermann maga is feljut a csúcsra, amikor „komplex hadtörténeti elemzésre törekszik” (666. o.), és számos új értéket teremt lelkiismeretesen dokumentált tanulmányai hosszú sorában. És így tovább.

A korábban már több alkalommal előadott historiográfiai imázs lassanként valóban eléri kívánt hatását. Jelzésértékű, hogy az 1989 utáni magyar történetírásról nemrég publikált beszámoló szerzői Hermann tudósi teljesítményét történetesen épp Hermann önmagának tulajdonított történetírói törekvéseire hivatkozva értékeli.²⁴

²² Lásd a 2. számú jegyzetet.

²³ *Hanák Péter*: Szakmai kritika és értékrend a történettudományban. *Magyar Tudomány*, XXII (1977). 7–8. sz. 509. o.

²⁴ A Hermannról pozitív értékeléshez, a jegyzetek tanúsága szerint, Hermann ezen „önpozicionálása” segítette hozzá a szerzőpárost. Vö. „For his implicit self-positioning, see Hermann, “Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc a magyar történetírásban.” *Baldás Trencsényi – Péter Apor*: Fine-Tuning the Polyphonic Past: Hungarian Historical Writing in the 1990s. In: *Sorin Antohi et al. (ed.): Narratives Unbound. Historical*

A vitacikknek álcázott üdvtörténeti elbeszélés funkciója, az immár magában a szerzőben (is) inkarnálódó kánon megerősítése, akkor teljesedik be, amikor a kanonizációval szükségképpen együtt járó diszkriminációval egészül ki.²⁵ Ennek, jelen esetben, a megbírált álláspont degradálása, meggyanúsítása és az általa keltett veszély bagatellizálása felel meg leginkább. Az e célból mozgósítható retorikai eszköztár egyébként ma már úgyszólván közkinccs a posztmodern ellen hadat viselő történészek körében. Enyhébb változatát idézem: „le kell szögeznünk azt, hogy a Gyáni Gábor által piederasztálra emelt »elmélet« egy megközelítési módot jelent – és nem is biztos, hogy a történészet.”²⁶ Magyarán: nem is feltétlenül elmélet az, ami biztos, hogy nem való a történészeknek. Nyersebb megfogalmazásban mindez így hangzik: „A múltó divat taraján sikereit szűk körben arató posztmodern történetírásról [...] számos ok folytán nem kell tartanunk.” Miért is nem? Azért, mert „csupán múltó divatról van szó [...] és] a hazai történészek nagy többsége figyelemre méltó józansággal tartja távol magát ettől a divathullámtól”.²⁷

Ugyanez a nyelvhasználat uralja Hermann szövegét is. A dolog azért különösen visszás, mert a diszkriminálendő szerző Hermann munkahelyének, a Hadtörténeti Intézetnek (melyet Hermann korábban maga is vezetett már) a felkérésére készítette (és írta meg éppen így) ezen előadását, melynek szövegét a megrendelők kifejezett kérésére jelentette meg végül a hadtörténészek szakfolyóiratában. Határozottan barátságatlan gesztus tehát, ha történetesen ezzel az írással kapcsolatban jut eszébe Hermannnak kijelenteni. „A történetírói divatok azonban meglehetősen mulékonyak, s közülük azok, amelyek nem hoznak módszertani vagy tematikai újdonságot, a süllyesztőben szokták végezni.” (686. o.) Majd a nyomaték kedvéért nem rest még egyszer elismételni a proféciát: „Nem véletlen, hogy a leggyorsabban mindig a korszellemnek és a korszak történetírói divatjának megfelelni kívánó összefoglalók avulnak el.” (686. o.)

Ebben, gondolom, meg is nyugodhatunk. A halhatatlanság iránti, vélelmezett sóvárgásban abból meríthetek csupán némi reményt, hogy lemondok „a korszak történetírói divatjainak megfelelni kívánó összefoglalók” írásáról. Ezt, ráadásul, könnyen megtehetem. A „posztmodern történetírói divat” követőinek szilárd meggyőződése szerint ugyanis egy időre befellegzett a nagy, mindenekelőtt a (nemzeti) mesterelbeszéléseknek. Ezt a titkot azonban kizárólag a könyvtárban búvárkodva lehet megtudni.

Studies in Post-Communist Eastern Europe. Budapest–New York, 2007. 69. o. 85. jegyzet, valamint a főszövegben: 37. o.

²⁵ Aleida Assmann – Jan Assmann: Kánon és cenzúra. In: *Rohonyi Zoltán* (vál., szerk.): *Irodalmi kánon és kanonizáció*. Budapest, 2001. 87–107. o.

²⁶ *Font Márta*: A történész mestersége. *Jelenkor*, XLVIII (2005). 5. sz. 541. o.

²⁷ *Pritz Pál*: Történetírásunk egynémely problémájáról – különös tekintettel a posztmodernre. In: *Uő*: Az a „rövid” 20. század. Történetpolitikai tanulmányok. Budapest, 2005. 33., 35. o.